

Марина Препотенська*

УДК 911.375(477-25):82-1

ЕКЗИСТЕНЦІЯ МІСТА: МЕНТАЛЬНИЙ ДРЕЙФ І GENIUS LOCI

Статтю присвячено розгляду таких явищ в осягненні міста людиною, як творення ментальних мап і локацій *genius loci*. Виявлено, що сучасні містяни, зокрема, студентська молодь, зазвичай складають ментальні мапи на основі емоційно-топологічних асоціацій згідно з життєвими переживаннями, проте уникають персоніфікованих позначок. Це свідчить про недостатню розробку феномену *genius loci*, зокрема, у Києві. Наведено приклади ефективних явищ такого татунку у західноєвропейських містах. Для арт-презентації теми використано авторські поезії.

Ключові слова: екзистенція міста, *Homo Urbanus*, ментальна мапа, дрейф, *genius loci*.

Наш світ неухильно урбанізується. Вже близько 70 % населення планети мешкає у містах, які, своєю чергою, ущільнюються й перетворюються у мегаполіси, конурбації, агломерації. Мегаполіси стають суб'єктами світової політики, самостійними соціальними акторами, парадоксально повертаючи нас до поняття *polis* не просто як міста, а як цілої держави за своєю роллю. Вони збирають в один «фокус» інформаційні, культурні, політичні, економічні потоки. Сучасний мешканець міста по праву може називатися *Homo Urbanus*, адже певним чином адаптується до урбанізованого гетерогенного простору, пристосовується до інтенсивного темпоритму та щоденних викликів. Людина натовпу з незмінним гаджетом у руках вміє залишатися у своєму приватному світі на очах тисяч собі подібних і почуватися при цьому цілком природно. Проте, очевидно, що процеси глобалізації, віртуалізації, інформаційний «бум» і гаджетозалежність підтримують тенденції максимальної автоматизації життя, нівелюють особистість. Усвідомлюючи це, багато людей намагаються зберегти ідентичність, утворюючи комунікативні кластери, субкультури, мікросоціуми у «третьох місцях» міста (кафе, галереї, клуби, салони тощо), вдосконалюючи власне середовище присутності. Так розгортаються креативні процеси глокалізації, що протистоять масовому нівелюванню людської унікальності.

Вказані явища можуть бути пережиті екзистенційно, формуючи колективний досвід, колективну свідомість і те, що можна назвати екзистенцією мегаполісу. Адже *Homo Urbanus* часто сприймає місто як антропоморфну особистість зі своїм характером, матеріальним «тілом», «душею» й «духом». Що сприяє творенню міської душі і міського духу, тієї неповторної атмосфери, яку ми прагнемо досягнути реально, аби вживу відчувати енергетику, красу архітектури, ландшафтів і пам'яток? Можна відзначити дві провідні стратегії в цьому: ментальне ранжування міста та наявність *genius loci*.

Із теоретичної перспективи творення мап місцевості – суто біологічна потреба, що дає змогу орієнтуватися у просторі. Перші досвіди з когнітивного картування (*cognitive maps*) було проведено ще в середині минулого століття Едвардом Толменом, який спостерігав колективну поведінку пацюків і відкрив, що тварини формують у своєму мозку певні мапи території, аби здобувати їжу. На відміну від тварини, людина, засвоюючи простір, мотивована не тільки біологічними потребами. Проте й безпосередня сенсорика грає значну роль: тактильні відчуття, запахи, смаки, акустична палітра та відповідні асоціації й переживання зазвичай підсвідомо закріплюються у людській пам'яті за конкретними локаціями міста і за цілими містами. *Homo Urbanus* збирає до

* Марина Препотенська – докторка філософських наук, професорка кафедри філософії НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського», знана поетеса. Захистила докторську дисертацію «Буття людини мегаполісу (соціокультурні та екзистенціальні виміри)» (2015), авторка монографії «*Homo Urbanus*: феномен людини мегаполісу» (2014). Викладає авторські університетські курси «Антропологія міста» і «Соціальна урбаністика». Бере участь в українських і закордонних урбаністичних форумах та воркшопах, читає публічні лекції на телебаченні, досліджує феномен «третьих місць» міста.

купи ці сенсорні ознаки, пропускаючи їх через розмисли і почуття, та інколи, мандруючи світом, втілює усе це в текстах.

Сутінки

Сутінки. Дотики вітру і хвиль клопотання.
Що тут нового ще може людина відчути?
Світ як завмер. Наче знак риторичний питання,
Наче Сократ за хвилину до краплі цикути.

Тільки ось кидає місяць стежину щоденну,
Золотом лле на приборкану воду, як завжди.
А на землі хтось будує стрілу техногенну –
Може, то є дублікат Вавілонської башти?

Вічно стоять у пропорції віра та спокій
І закликають радіти, відкинувши зайве,
Дихати вільно, принаймні на березі доки,
Слухати море й дивитися:
Місячне сяйво..

Можна помітити, що людина, осягаючи місто, перебуває водночас у двох оптиках: роздивляється місто зсередини і, так би мовити, з висоти пташиного польоту. Останній феномен у свій час красномовно описував Мішель де Серто, урбаністичний Ікар, що дивився на Нью-Йорк з дахів хмарочосів Мангеттену і стверджував, що саме згори можна найкраще відчути дух міста. Варто згадати і «Групу SI» (ситуаціоністів-психогеографів) на чолі з Гі Дебором й Іваном Щегловим, які у 1950-і рр. запровадили ідею ментальних мап. Згідно з ситуаціоністами, городянин має свободу міського дрейфу (*dérive*) і, керуючись власними ментальними (а ми б сказали – екзистенціальними) уподобаннями, ранжує місто. Звісно, географічна і ментальна мапа не співпадають, але саме остання стає справжнім антропоцентричним орієнтиром.

Це добре видно, зокрема, на ментальних мапах Києва, які складають у рамках урбо-студій студенти факультету соціології і права КПІ. Вочевидь ментальне картування утворюється на основі емоційних пріоритетів, душевних уподобань та практики необхідної соціалізації. Автори зазвичай керуються у процесі пізнання міста соціальними практиками: робота, бізнес, відпочинок, мандри, відвідування культурно-історичних місць. При цьому, треба зауважити, на малюнках практично відсутня персоналізація локацій, вони мають радше офіційний характер. Інколи ментальні мапи демонструють екзистенційний акцент: з'являються місця прогулянок, театри, де можна насолоджуватися музикою, парки для релаксу, улюблені кафе тощо. Можна було б наводити десятки студентських ментальних мап, де багато позначень для цілої палітри емоцій, закріплених за місцями міста: страх, захопленість, невідомість, веселощі, сум, подив тощо. При цьому помітно, що майже ніде у ментальних мапах не фігурують місця, пов'язані з видатними постатями Києва (за винятком будинку М. Булгакова і пам'ятника Т. Шевченку), хоча місто багате на визначних мешканців минулого: вчених, медиків, художників, письменників, акторів, діячів мистецтва, меценатів, суспільних активістів тощо. Назвемо декількох всесвітньо відомих людей: Казимир Малевич, Ігор Сікорський, Микола Пірогов, Микола Костомаров, Микола Гоголь, родина Терещенків, Серж Лафарь, Шолом-Алейхем, Олесь Гончар, Олександр Вертинський, Леонід Биков. Вони й тисячі інших прославляли й несли у світ українське інтелектуально-культурне надбання. Проте, навіть сьогодні бракує *genius loci*, пов'язаних із життям цих непересічних людей. Окремі пам'ятки та дошки на будинках поки що не презентують повноцінно історію столиці ні мешканцям, ні туристам. А ось за кордоном створюють артефакти і маршрути *genius*

loci, збудовані навіть за вигаданими історіями, літературними чи кіно-сюжетами: наприклад, будівля з балконом Джульєтти у Вероні, будинок Шерлока Холмса у Лондоні, місця «проживання і навчання» Гаррі Потера (у місті і за межами).

У міському просторі Києва замало уваги приділено також локаціям, овіяним міфами, легендами, містикою, хоча молодь полюбляє такі «місця сили». У чому причина? Адже існує безліч екскурсій про визначні місця і постаті столиці, є навіть костюмовані мандрівки магічними місцями на кшталт Лисої гори, є історичні музеї. Мабуть, одна з причин криється в утилітарному ставленні до міста, дуже розповсюдженому в епоху суспільства споживання, ще одна – в недоліках системи освіти, виховання та сценаріїв міських перформенсів, де зроблено наголос на прагматичний аспект міського життя із залученням комерційної реклами. Крім того, повноцінне осягнення міст, вочевидь, загальмоване перманентними соціально-політичними катаклізмами в Україні, а під час пандемії – загальнопланетним стресом та невизначеністю щодо майбутнього.

Цікаво, що автори та прихильники урбо-поезії інколи помічають певні пророцтва щодо майбутніх подій. І хоча сутність творчості багато в чому загадкова та ірраціональна, можна зазначити, що такі рядки часто пов'язані з певними міськими принадами. Мабуть, кожний поет може знайти в арсеналі власної творчості хоч один вірш або ідею, які згодом «матеріалізувалися», отже, мали символічне значення.

Повертаючись до міського дрейфу і дефіциту персоналізованих видатних місць, зазначимо, що одними з причин цього напевно є напружений міський трафік та інтенсивний темпоритм, особливо в мегаполісах; щоденні затори на міських шляхах вкрай ускладнюють пересування та естетичну наснагу. Міські міграції поневолі обмежуються й формуються лише локальними маршрутами: дім-робота (навчання)-магазин-кафе.

Але, звернемо увагу, що у деяких західних містах вдало поєднується і міський темпоритм, і *genius loci*, і комерційний інтерес. Один із прикладів демонструє Зальцбург, місто Моцарта, де майже за кожним поворотом нас чекає нагадування про великого композитора, а щорічний фестиваль Моцарта збирає тисячі учасників і глядачів з усього світу (навіть номери в готелях бронюють далеко заздалегідь, за рік).

Зальцбург

Моцарт – лялька і цукерка,
 Моцарт – ром, одеколон,
 І брелочок, і люстерко,
 Статуєток батальйон.
 Наштамповано навічно
 Стомільйонним тиражем,
 Це повітряне обличчя
 Нам торгівля збереже.

Моцарт – в кожному інтер'єрі!
 Та зазначу: неспроста
 Не штампується Сальєрі,
 Хоч і він відомим став.

Ще одним прикладом може бути сицилійське місто Таорміна, де у 1964 році перебувала Анна Ахматова й отримала звання «Княгиня світової поезії»; її мантія та фото прикрашають музей міста, захоплюючи усе нових і нових відвідувачів.

Таорміна

У Таорміні, у Таорміні
 Небесні фарби яскраво-сині.
 Таке ж і море – під колір неба.
 У Таорміні казок не треба,
 Бо нереально усе казково
 У цьому місті з часів «ab ovo».
 Царює здавна авторитетно
 Його красуня неспляча – Етна.
 Сади і квіти, кафе, фонтани,
 Музейна тиша і фото Анни.
 Сама природа складає риму...
 Коли ще цими шляхами йтиму,
 Де так красиво і неповторно,
 Аби сказати ще раз: «Buon giorno!»?

Анна Ахматова й уся родина Горенків неодноразово бували в Києві, поетеса декілька років вчилася у Київській гімназії, у будівлі якої зараз розташовано гуманітарний корпус університету. Саме у Києві, колись гуляючи з бонною, маленька Анна знайшла шпильку у вигляді ліри, і бонна сказала їй: «Ну що ж, значить, будеш поетом». Це пророцтво Ахматова згадувала усе життя. На жаль, наше місто дуже обмежено презентує історію перебування тут цієї поетеси.

Безумовно, один з найкращих прикладів *genius loci* пропонує Париж. Щорічно 20 млн. туристів приїждять у столицю Франції не тільки для того, щоб зробити селфі на тлі Джоконди чи проплисти Сеною повз береги з чудовою архітектурою. Париж – невичерпна скарбниця культури, де прискіпливо творять і зберігають місця, в яких жили і творили всесвітньо відомі люди.

J'aime Paris¹

Париже, ти – обійми давніх друзів!
 Ну як тут не сказати «cher ami»²,
 Коли стоїш на цій життєвій смузі –
 В магічному еґрегорі Землі,
 Де у юрбі строкатій, кольоровій
 Така горюча суміш мов і рас!
 Та у Парижа власна група крові,
 Збентежено збережена крізь час.

І ти плекаєш дивну радість серця,
 Крокуючи неспішно авеню,
 Неначе раптом доля усміхнеться
 З обличчям модільянівської ню.
 Неначебто на пагорбі Монмартра,
 Як і раніш, співає Даліда,
 А у Сорбонні зустрічають Сартра,
 І світ деконструює Дерріда.

Та понесе у дійсність товкотнеча:
 У Луврі напівпошепки бринить

¹ «J'aime Paris» – «люблю Париж».

² «cher ami» – «милий друг».

Урок живопису, що слухає малеча.
І ти чомусь запам'ятаєш мить,
Коли (з китайським ранцем за плечима)
Уважне і чорняве дитинча
Подивиться бездонними очима –
І вічність віддзеркалиться в очах.

Початок ХХ ст. ознаменувався великими соціальними потрясіннями: війни, революції, багаточисельні страйки. Кліматичні зміни і природні катаклізми, епідемії, техногенні катастрофи трансформують міста і світосприйняття городян. Тим більшого значення набуває процес закарбування подій у міському просторі, що допомагає не тільки зберегти пам'ять про них, а раз-по-раз осмислювати заново. Одним із таких місць, яке, вочевидь, сформувало *genius loci* епохальних подій Євромайдану і Революції Гідності, став безпосередньо Київський Майдан та прилеглі місця, зокрема, Маріїнський парк. Відвідуючи їх, поволі пригадуєш і самі події, і те, що відбувалося напередодні.

Напередодні

(Спомин про одну осінь)

Ми з поетом гуляли парком,
Розпускали дерева коси,
Там богиня плела, Ананка,
Золотими нитками осінь.

Грав музика старий на флейті,
Розвивалася сива грива,
І, розчулені та відверті,
Перехожі чекали дива.

Молодята знімали селфі,
Повз на роликах бігли діти –
Гомінливі чарівні ельфи.
Надвечір'я вмикало ритми,

Усе тепло, і так по-людськи,
Та незнані шляхи Господні:
Ми стояли на Інститутській.
Ми стояли напередодні.

Якщо роздивлятися феномени ментального картування та *genius loci* у контексті міського хронотопу, можна зазначити, що саме вони творять єдність історичного часу, переплавляючи минуле і дійсність в один темпоральний потік – у вічність. У цьому, зокрема, проявляється природне прагнення людини до нескінченності у часі і просторі, до персональної і колективної трансгресії. Тож значення цих явищ є глибинним і по-філософськи універсальним. Наостанок пригадаємо, що колискою європейської цивілізації є античність, і намагання еллінів зберігати Акрополь як всевітньо відомий символ, навіть без огляду на перманентні соціально-політичні негаразди своєї країни, свідчать про розуміння того високого значення, яке несе архітектура і краса Акрополю.

Athens (Афіни)

Стоїш на Акрополі. Тут відчувається велич
 Палаців – зруйнованих часом, а все-таки вічних
 Могутніх атлантів, що досі тримають Європу.
 Якесь невгамовна енергія радості суне
 І наскрізь стрілою летить через тисячоліття.
 Афіни – у страйках, у струсах дефолту і кризи,
 А тут нагорі наче боги призначили спокій
 Піднесеним свідкам людської бурхливої долі.

А може, то тіні Перикла, Сократа, Платона
 І непереможений дух бунтівний Демосфена
 Літають над стінами й тишу їм оберігають
 Від часу, а ще – від нахабних всеїдних туристів.
 Вони ж, тільки гід відвернеться, хапають камінчик
 На пам'ять, бо вірять, що в ньому приховано сили.
 Не знають, наївні, що ближче до півночі вгору
 Підійметься грек із візком камінців для крадіжок.

Отже, повноцінне осягнення міста відбувається екзистенційно, на основі переживань *Homo Urbanus* свого буття у місті, коли міські локації асоціативно закріплюються згідно з досвідом і споминами. Велике значення має й залучення до сюжетів *genius loci*, які перекидають часові мости у просторі міста й у людській уяві. Принагідно талановито сформовані *genius loci* стають позначками на ментальних мапах, що творить єдність екзистенції та рацію, розкриває багатство людської культури та історії.

У міському плануванні та у діяльності креативного класу з ревіталізації та розбудови міста є сенс свідомо нарощувати зазначені процеси, роблячи місто гідним історико-культурним артефактом в урбаністичному сузір'ї Європи.

Maryna Prepotenska. CITY EXISTENCE: MENTAL DRIFT AND GENIUS LOCI

The article considers such phenomena of man's rethinking of the city as mental maps and creation of locations genius loci. It is suggested that modern citizens usually make mental maps based on emotional and topological associations according to life experiences, but avoid personalized signs. This fact indicates insufficient development of the genius loci phenomenon, particularly in Kyiv. Examples of such effective phenomena in Western cities have been given. Author's poetry is presented as art-presentations of urgency of the theme.

Keywords: *existence of the city, Homo Urbanus, mental map, drift, genius loci.*